

38/27

सुभा शर्मा

आ.व. २०६४/६५ देखि गाविसलाई जाने एकमुष्ट अनुदान रकम १५ लाख देखि ३० लाख रुपैया पुऱ्याइएको हुनाले सो रकममा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ । आ.व. २०५९/६० देखि प्राथमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, कृषि प्रसार एवं पशु स्वास्थ्य सेवा तथा आ.व. २०६०/६१ देखि स्थानीय पूर्वाधारहरू निक्षेपण भई ती क्षेत्रहरूको बजेट रकम जिविसलाई अख्तियारी दिई जिल्ला विकास कोष (DDF) मार्फत निकास हुने व्यवस्था भए तापनि निक्षेपण कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा जिविस, गाविस तथा नपाको संलग्नता भै नसकेकोले निक्षेपण कार्यहरूको बजेट र खर्चको लेखाङ्कन जिविसमा गर्ने गरिएको छैन । निक्षेपित क्षेत्रहरूको विनियोजन रकम तालिका ४ मा दिइएको छ ।

इ) स्थानीय निकायको खर्च गर्ने क्षमतामा वृद्धि (Absorption Capacity) : आ.व. २०५९/६०, २०६०/६१ र आ.व. २०६३/६४ को अवधिमा स्थानीय निकायको समग्र आय (आन्तरिक राजस्व तथा केन्द्रीय र जिविसको अनुदान), जिविस अनुदान तथा अन्य अनुदानको अनुपातमा कुल खर्च करिब शत प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको देखिन्छ (तालिका ४) । उक्त अवधिमा मुलुकमा असहज राजनीतिक परिस्थिति विद्यमान भए तापनि स्थानीय निकायको खर्च गर्ने क्षमता सन्तोषजनक नै रहेको देखिन्छ । आम्दानीभन्दा खर्च बढी भएको अवस्थाको पूर्ति ऋण, विशेष अनुदान वा अन्य विविध आयवाट भएको देखिन्छ ।

तालिका ४

स्थानीय निकायको आन्तरिक राजस्व, अनुदान र खर्चको अवस्था

रु. करोडमा

आम्दानी र खर्चको स्थिति	२०५९/६०	२०६०/६१	२०६३/६४
सवै तहका स्थानीय निकायको कुल आय*	५२६.०५	६१३.५०	१०३४.३५
आन्तरिक राजस्व अनुदान	३१०.०१ २१६.०३	३०४.७१ (४९.७) ३०८.७९ (५०.३)	४२७.४४ ६०६.९१
सवै तहका स्थानीय निकायको कुल खर्च	५७४.६५	३४९.७३	९२६.९५
आन्तरिक राजस्व कुल खर्चको प्रतिशतमा	५३.९	४६.९	३०.८
जम्मा खर्च कुल आयको प्रतिशतमा	१०४.१	१०५.९	८९.६

स्रोत: जिल्ला विकास महासंघ, स्थानीय प्रयासद्वारा शहरी विकास कार्यक्रम (UDLE) (विभिन्न वर्षका प्रतिवेदनहरू)

* ऋण, विशेष अनुदान र अन्य आय समावेश गरिएको छैन ।

ई) स्थानीय निकायको समग्र आन्तरिक राजस्व स्थिति :

स्थानीय निकायहरूको आन्तरिक राजस्व सङ्कलन तथा परिचालनमा नगरपालिकाहरूको भूमिका अग्रणी रहेको छ । आ.व. २०६३/६४ मा स्थानीय निकायहरूको कुल आन्तरिक राजस्व संकलनको अङ्कमा नगरपालिकाहरूको हिस्सा करिब ४६ प्रतिशत रहेको छ भने जिविस र गाविसको क्रमशः ३८ र १६ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको पाइन्छ । स्थानीय निकायहरूको आन्तरिक राजस्व सङ्कलन सन्तोषजनक देखिँदैन । स्थानीय निकायको आन्तरिक राजस्वको अंश अनुदानको तुलनामा घट्ने प्रवृत्ति देखिएको छ (तालिका ३) ।

क) जिल्ला विकास समितिको आन्तरिक आय संरचना : जिविसहरूले स्थानीय आय विशेष गरी पूर्वाधार कर, स्रोत उपयोग कर, सेवा शुल्क, विक्री तथा दस्तुर आदिवाट प्राप्त गरिरहेका छन् (तालिका ५) । धेरैजसो जिविसहरूले तुलनात्मक रूपमा प्राकृतिक स्रोत उपयोग करलाई परिचालन गरे पनि पूर्वाधार करलाई राम्ररी परिचालन गर्न सकिरहेका छैनन् । विक्री शीर्षक अन्तर्गत ढुङ्गा बालुवा विक्री तथा दहत्तर बहत्तर विक्रीको रकमको अंश बढी रहेको छ, यसलाई समेत प्राकृतिक स्रोत उपयोग करमा

38/27

सुभा शर्मा

38/27

सुभा शर्मा

38/27

सुभा शर्मा

समावेश गरिने हो भने जिविसहरुको प्रमुख आयस्रोत नै प्राकृतिक स्रोत उपयोग कर रहेको देखिन्छ । आ. व. २०५९/६० मा स्रोत उपयोग करमा कमी आएका कारण कुल स्थानीय आयमा समेत अघिल्लो वर्षको तुलनामा कमी भएको छ भने आ. व. ०६०/६१ र ०६३/६४ मा स्रोत उपयोग करमा वृद्धि भएका कारण स्थानीय आयमा समेत वृद्धि भएको देखिन्छ । पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा पूर्वाधार करमा वृद्धि भएपनि यदि जि.वि.स.हरुको प्राकृतिक स्रोत उपयोग कर नहुने हो भने जि.वि.स.हरुको आन्तरिक स्रोत अत्यन्त न्यून अवस्थामा रहेको देखिन्छ । यसैगरी जि.वि.स.हरुले परिषद्बाट अतिथि गृह तथा अन्य सम्पत्तिको भाडाको दर निर्धारण गरी सेवा शुल्क समेत उठाईरहेका छन्, जुन दुर्गम क्षेत्रका जि.वि.स.हरुको प्रमुख आयस्रोतका रूपमा रहेको छ । जि.वि.स.लाई विभिन्न स्रोतहरुबाट उठ्ने राजस्वको केही प्रतिशत प्राप्त हुन्छ, जसमा घरजग्गा रजिष्ट्रेसन दस्तुरबाट उठेको राजस्वको ५ देखि ९० प्रतिशतसम्म खानीबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको ५०% पर्यटन (पर्वतारोहण र पदयात्रा), प्रवेश शुल्कको ३०%, वन पैदावारबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको १०% तथा जलविद्युत् रोयल्टीको ५०% रहेको छ । यसको अतिरिक्त जलविद्युत् गृह र जलाशय फरक जिल्लामा भएको अवस्थामा जलविद्युत् गृह रहेको जि.वि.स.ले प्राप्त रकमको १२% रोयल्टी प्राप्त गर्दछ ।

तालिका ५

जिविसहरुको आन्तरिक स्रोत र राजस्व बाँडफाँड हुने स्रोतबाट प्राप्त रकम (रु करोडमा)

राजस्वका स्रोत	२०५७/५८	२०५८/५९	२०५९/६०	२०६०/६१	२०६३/६४
क. स्थानीय आय	३६.३९	४८.२४	४५.३२	४६.६४	५२.९९
पूर्वाधार कर	३.२७	२.०२	१.३७	०.८२	१.२१
स्रोत उपयोग कर तथा निकास	२३.२१	३१.५५	२६.८२	२९.६७	३४.९४
सेवा शुल्क	१.५६	०.९२	१.४३	१.६०	२.४३
शुल्क तथा दस्तुर	२.७४	३.१४	२.५२	१.२३	२.५७
विक्री	२.८४	५.७५	१०.८५	५.३८	५.१६
अन्य	२.७७	४.८५	२.३४	७.९३	६.६८
ख. राजस्व बाँडफाँड	२२.९७	४०.७३	४४.३५	३६.६४	१०७.११
घर जग्गा रजिष्ट्रेशन	१९.१२	२९.८५	२७.३१	२६.८३	७९.२३
वन रोयल्टी	३.५५	३.९९	४.१०	४.७१	३.४३
खानी	०.२२	०.०२	०.०४	०.०३	०.१७
विद्युत् रोयल्टी	०.००	६.०१	१२.८२	५.०७	१९.७५
पर्यटन शुल्क	०.००	०.००	०.००	०.००	४.४५
अन्य राजस्व बाँडफाँड	०.०८	०.८६	०.०७	०.०१	०.०७
ग. मालपोत (२५%)	१.२३	१.७९	१.६०	१.१३	१.५९
कुल आन्तरिक आय	६०.५९	९०.७६	९१.२७	८४.४०	१६१.६९
नेपाल सरकारको कुल आय	४८८९.३६	५०४४.५५	५६२२.९८	६२३३.१	८७७१.७
जिविसको आय/नेपाल सरकारको राजस्व	१२३९३१८१	१७९९२१५४	१६२३२२	१३५४१३	१८४३३५

स्रोत: जिल्ला विकास समिति महासंघ, २०६५

ख) नगरपालिकाहरुको आन्तरिक आय संरचना : नगरपालिकाको खर्च व्यहोर्ने प्रमुख स्रोतहरुमा सरकारी अनुदान, जिविस अनुदान, नगर विकास कोष ऋण अनुदान, आन्तरिक राजस्व तथा स्थानीय विकास शुल्क रहेका छन् । विगतमा नगरपालिकाहरुको प्रमुख राजस्वको स्रोतको रूपमा रहेको चुंगीकरलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले प्रतिस्थापन गरी सोको विकल्पमा राज्यका हरेक भन्सार

38/27

सुभा शर्मा

38/27

सुभा शर्मा

38/27

प्रमोद शर्मा

नाकाहरुमा आयात मूल्यको १.५% का दरले 'स्थानीय विकास शुल्क' उठाउने व्यवस्था भए अनुसार हालका वर्षहरुमा विभिन्न नगरपालिकाहरुले सो शुल्कवापत उठेको रकमको निश्चित हिस्सा केन्द्रबाट अन्तर सरकारी हस्तान्तरण प्रक्रिया बमोजिम नै प्राप्त गर्ने गरेका छन् । स्थानीय शुल्क वापत प्राप्त हुने यस्तो रकम नगरपालिकाहरुको एक महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा विकास भएको पाइन्छ । चुंगीकरणको प्रतिस्थापना पश्चात् नगरपालिकाहरुको स्थानीय विकास शुल्कमाथिको निर्भरता त्वात्तै बढेको देखिन्छ । वास्तवमा भन्सार नाकाहरुमा संकलन गरिने स्थानीय विकास शुल्क हटाइ दिने हो भने नपाहरुको आन्तरिक आय परिचालनको स्थिति सन्तोषजनक छैन । अन्य आन्तरिक स्रोतहरुबाट प्राप्त हुने राजस्व रकम स्थानीय विकास शुल्कको तुलनामा निकै कम रहेको छ । आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको वृद्धिदर पनि कम छ (तालिका ६)

तालिका ६
नगरपालिकाहरुको राजस्वको अवस्था (रु. करोडमा)

(कोष्ठको अंकले वार्षिक वृद्धिदर जनाउँछ)

	२०६०/६१	२०६१/६२	२०६२/६३	२०६३/६४
आन्तरिक स्रोत	१७६.५५	१९३.३५ (९.५०)	१८६.७९ (-३.४)	१९४.६४ (४.२)
अनुदान	२८.९०	७०.५७ (१४४.२)	६५.५७ (-७.९)	१०९.९४ (६७.७)
जम्मा *	२०५.४५	२६३.९२	२५२.३६	३०४.५८

स्रोत: स्थानीय प्रयासद्वारा शहरी विकास कार्यक्रम (UDLE) (विभिन्न वर्षका प्रतिवेदनहरु)

* वचत र ऋणबाट प्राप्त राजस्व बाहेक

ग) गाविसको आन्तरिक आय संरचना : स्थानीय निकायहरुमध्ये आन्तरिक राजस्वका स्रोतका आधारहरु तथा राजस्व संकलन र परिचालन क्षमता समेत सबैभन्दा कमजोर भएको निकाय गाविस रहेको पाइन्छ । केही सीमित गाविसहरुलाई छोडेर अधिकांशको आन्तरिक स्रोत संकलन तथा परिचालनको स्थिति दयनीय रहेको छ । केन्द्रीय सरकारबाट उपलब्ध गराइने अनुदान रकम गाविसको मुख्य आयस्रोतको रूपमा रहेको छ । आ.व. २०६३/६४ मा गाविसको सरकारी अनुदानमाथिको निर्भरता करिब ८५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने आन्तरिक स्रोतबाट करिब १५ प्रतिशत आर्थिक आवश्यकता मात्र पूरा भएको पाइन्छ (तालिका ७) ।

तालिका ७
गा.वि.स.को राजस्वको अवस्था (रु. करोडमा)

(कोष्ठको अंकले वार्षिक वृद्धिदर जनाउँछ)

	२०६०/६१	२०६१/६२	२०६२/६३	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६
आन्तरिक स्रोत	४३.७६	५३.८७ (२३.९)	४२.९५ (-१९.७)	७१.९९ (६५.६)	-	-
अनुदान	१९५.६५	१९५.६५ (०.०)	१९५.६५ (०.०)	३९१.५० (१००)	३९१.५० (०.०)	७८३.०० (१००)
जम्मा	२३९.४१	२४९.५२	२३८.६	४६३.६९	-	-

स्रोत : Devkota (2009)

उपलब्ध साधन र स्रोतको कमी, गाविसलाई तोकिएका करहरुको आधार स्पष्ट नहुनु, कमजोर संस्थागत क्षमता तथा आवश्यक ज्ञान र सीपको अभावको कारणले गर्दा गाविस स्तरमा दिगो आन्तरिक राजस्वका स्रोतहरु परिचालन गरी कर संकलन तथा व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन । त्यस्तै विकेन्द्रीकरणको सवालमा गाविस जस्तो सबैभन्दा तल्लो निकायलाई बढी प्राथमिकता दिई स्थानीय स्तरमा प्रदान गर्नुपर्ने सबै प्रकारका सार्वजनिक सेवालाई गाविसबाट उपलब्ध गराउने गरी राष्ट्रिय प्राथमिकता तोकिनु पर्नेमा जिविस तथा नपाहरुले अत्यधिक महत्व पाएको कारणले गर्दा गाविसको समग्र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि हुन सकेको छैन ।

38/27

प्रमोद शर्मा

38/27

प्रमोद शर्मा

अनुसूचीहरु

अनुसूची-१

अनुसूची-१

माननीय सदस्यहरुको नामावली

सि.नं	नाम थर	कैफियत	सि.नं	नाम थर	कैफियत
१.	मा० श्री अमृता थापा मगर (सभापति)		२३.	मा० डा. मिनेन्द्रप्रसाद रिजाल	
२.	मा० श्री अमृतलाल राजवंशी		२४.	मा० श्री राजेन्द्रकुमार खेतान	
३.	मा० श्री इस्लाम मिया धोवी		२५.	मा० श्री रामकुमार यादव	
४.	मा० श्री चिनक कुर्मी		२६.	मा० श्री रामकुमारी देवी यादव	
५.	मा० श्री जितेन्द्रप्रसाद सोनार		२७.	मा० श्री रामनरेश राय	
६.	मा० श्री जीवनप्रेम श्रेष्ठ		२८.	डा. मा० डा. रामशरण महत	
७.	मा० श्री डम्बरध्वज तुम्बाहाम्फे		२९.	मा० श्री लक्ष्मणप्रसाद घिमिरे	
८.	मा० डा. तिलकबहादुर रावल		३०.	मा० श्री लालबहादुर सुस्लिङ्ग मगर	
९.	मा० श्री तुलबहादुर माझी		३१.	मा० डा. विजयकुमार पौडेल	
१०.	मा० श्री दिनानाथ शर्मा		३२.	मा० श्री विश्वदीप लिडदेन लिम्बु	
११.	मा० श्री दिवाकर गोल्ल्या		३३.	मा० श्री विष्णुकुमारी राई	
१२.	मा० श्री नवराज कोइराला		३४.	मा० श्री वीरमान चौधरी	
१३.	मा० श्री नवराज धामी		३५.	मा० श्री शत्रुघ्न महतो	
१४.	मा० श्री नारायणप्रसाद दाहाल		३६.	मा० श्री शान्ता चौधरी	
१५.	मा० श्री पद्माकुमारी अर्याल		३७.	मा. श्री श्रीराम ढकाल	२०६५।९।२६ देखि
१६.	मा० श्री पूर्णकुमार शोर्मा		३८.	मा० श्री सरस्वती चौधरी	
१७.	मा० श्री पोष्टबहादुर बोगटी		३९.	मा० श्री सिद्धार्थकुमार सोमानी	
१८.	मा० श्री विनोदकुमार चौधरी		४०.	मा० श्री सुमित्रादेवी राय यादव	
१९.	मा.श्री विमला मिजार	२०६५।९।२५ सम्म	४१.	मा० श्री सूर्यबहादुर के.सी.	
२०.	मा० श्री विष्णुप्रसाद रिमाल		४२.	मा० श्री हरि रोका	
२१.	मा० श्री विष्णुमाया विश्वकर्मा		४३.	मा० श्री हेमराज तातेड	
२२.	मा० डा. मधुसूदन अग्रवाल		४४.	मा० श्री श्रवणकुमार अग्रवाल	

११७

अनुसूची-१

अनुसूची-२
विज्ञ तथा कर्मचारीहरुको नामावली

विज्ञहरुको नामावली

१.	डा. शंकर शर्मा
२.	डा. रवि शर्मा अर्याल
३.	श्री सन्तोषमणि नेपाल
४.	श्री कलानिधि पौड्याल
५.	श्री यामनाथ शर्मा
६.	श्री दिनमणि पोखरेल

कर्मचारीहरुको नामावली

सि.नं.	पद	नाम, थर
१	का.वा. महासचिव	श्री मनोहरप्रसाद भट्टराई
२	सचिव	श्री कृष्णप्रसाद पाण्डे
३	सहसचिव	श्री रामशरण घिमिरे
४	सहसचिव (कानून)	डा. रवि शर्मा अर्याल
५	उपसचिव	श्री तेजबहादुर थापा क्षेत्री
६	उपसचिव (कानून)	श्री कलानिधि पौड्याल
७	शाखा अधिकृत	श्री विष्णु गिरी
८	शाखा अधिकृत	श्री तुलसीप्रसाद घिमिरे
९	ना.सु.	श्री ओमबहादुर कार्की
१०	ना.सु.	श्री लक्ष्मी शर्मा
११	कम्प्युटर अपरेटर	श्री जीवन कुमार निरौला (२०६६/०८/०१ देखि)
१२	टे. अ.	श्री विद्या शर्मा (२०६६/०५/०१ देखि)
१३	कम्प्युटर सहायक	श्री इन्दिरा शर्मा २०६६।१।१० सम्म
१४	टा.ना.सु.	श्री लक्ष्मी महर्जन
१५	खरिदार	श्री विजयकुमार भट्टराई
१६	खरिदार	श्री सुलोचना पंगेनी
१७	कार्यालय सहायक	श्री गोपाल तामाङ्ग
१८	बैठके	श्री कुवेर ठकुरी

११८

अनुसूची-३

समितिको कार्यक्षेत्र

कार्यक्षेत्र

१. प्राकृतिक स्रोत
२. आर्थिक स्रोतको विषयवस्तु विभाजन
३. आयस्रोतको बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धी मापदण्ड
४. विभिन्न तहका सरकार बीचको आर्थिक सम्बन्ध
५. समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।
६. संघ र संघीय इकाईहरु बीच वित्तीय समानता (Financial Equalization)
७. साझा वित्तीय कोष (Common Financial Fund) जस्ता संयन्त्रको स्थापना र सञ्चालनको आवश्यकता आदि पक्ष समावेश गर्नु पर्ने

कार्यक्षेत्रको विवरण

१. प्राकृतिक स्रोत

- (क) जलस्रोत (खानेपानी र घरेलु उपयोग, सिंचाई, पशुपालन तथा जलचर जस्ता कृषिजन्य उपयोग, जलविद्युत्, घरेलु उद्योग, औद्योगिक व्यवसाय तथा खानीजन्य उपयोग, जल यातायात, आमोद प्रमोदजन्य उपयोग एवं अन्य उपयोग)
- (ख) भूमि -कृषिजन्य वस्तु
- (ग) वैकल्पिक ऊर्जा (सौर्यऊर्जा, वायोग्यास र हावा ऊर्जा समेत)
- (घ) खानी तथा खनिज पदार्थ
- (ङ) वन पैदावार (जडीवुटी समेत)
- च) राष्ट्रिय वन (निकुञ्ज, आरक्ष एवं संरक्षण क्षेत्र, सामुदायिक वन, कबुलियत वन, साभेदारी वन, सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, धार्मिक वन आदि समेत)
- (छ) हिमाल
- (ज) पर्यटन क्षेत्र (पर्वतारोहण, पर्यटकीय क्षेत्र)

२. खर्च, राजस्व एवं ऋण सम्बन्धी व्यवस्था:

- (क) दायित्व विभाजन
- (ख) खर्च विभाजन
- (ग) आन्तरिक ऋण परिचालन
- (घ) वैदेशिक सहायता र ऋण व्यवस्थापन

३. आयस्रोतको बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धी मापदण्ड

- (क) संघीय स्वरूपको आधारमा
- (ख) जनसंख्याको आधारमा
- (ग) भूगोलको आधारमा
- (घ) विकासको अवस्थितिको आधारमा
- (ङ) विभिन्न आर्थिक, सामाजिक परिसूचकको आधारमा

४. विभिन्न तहका सरकारबीचको आर्थिक सम्बन्ध

- (क) केन्द्रको आर्थिक तथा राजस्व सम्बन्धी अधिकार
- (ख) प्रान्तको आर्थिक तथा राजस्व सम्बन्धी अधिकार
- (ग) स्थानीय तहको आर्थिक तथा राजस्व सम्बन्धी अधिकार
- (घ) केन्द्र र प्रान्तको आर्थिक तथा राजस्व सम्बन्धी अधिकार
- (ङ) केन्द्र, प्रान्त र स्थानीय निकायको आर्थिक तथा राजस्व सम्बन्धी अधिकार
- (च) प्रान्त र स्थानीय निकायको आर्थिक एवं राजस्व सम्बन्धी अधिकार

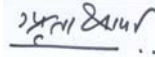
५. कर लगाउने अधिकारमा गरिने बाँडफाँड

- (क) केन्द्रीय, प्रान्तीय र स्थानीय तहमा लगाइने करहरुको सूची

६. संघ र संघीय एकाईहरु बीच वित्तीय समानता (Financial Equalization)

- (क) न्यायोचित वितरणको सिद्धान्त
- (ख) समन्यायिक सिद्धान्त
- (ग) उत्पादनमूलक सिद्धान्त

- (घ) विकासको सिद्धान्त
- (ङ) उत्प्रेरणाको सिद्धान्त
- (च) उपयोगको सिद्धान्त
- (छ) वातावरणीय प्रदूषकले चुकाउनु पर्ने मूल्यको सिद्धान्त (Polluters Pay Principle)
- (ज) अन्य

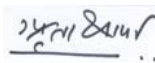
७. साभा वित्तीय कोष (Common Financial Fund) जस्ता संयन्त्रको स्थापना र सञ्चालनको आवश्यकता आदि पक्ष समावेश गर्नु पर्ने

- (क) साभा केन्द्रीय वित्तीय कोषको व्यवस्था
- (ख) जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व, विवाद निरुपण, काम, कर्तव्य, अधिकार एवं कार्यक्षेत्र निर्धारण र संचालन सम्बन्धी मापदण्ड

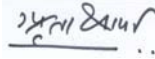
८. विविध

- (क) प्राकृतिक स्रोत रहेका क्षेत्रको विशेष आर्थिक अधिकार
- (ख) समुदायद्वारा संचालित प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र सम्बर्धनमा राजस्व बाँडफाँड
- (ग) प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित कुनै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौता गर्नु पूर्व व्यवस्थापिकाको सम्बन्धित समितिमा छलफल गर्नु पर्ने विषय ।
- (घ) अर्थ, उद्योग, व्यापार, व्यवसाय, पेशा लगायत अन्य आर्थिक अधिकारका स्रोतसँग सम्बन्धित विषय
- (ङ) जैविक र आर्थिक अधिकार
- (च) प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण
- (छ) समितिसँग सम्बन्धित अन्य समेटिनु पर्ने विविध पक्षहरु

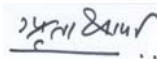

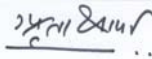
अनुसूची-४

कार्य विवरण (Terms of Reference)

- समितिको तर्फबाट भावी संविधानका लागि मौलिक हक, राज्यको नीति, राज्यको दायित्व, राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, आर्थिक कार्य प्रणाली र राजस्व बाँडफाँड लगायत अन्य आवश्यक विषयहरू सम्बन्धी धारा / उपधारा सहितको मस्यौदा तयार गर्ने ।
- तयार गरिएको मस्यौदालाई उपसमिति र समितिमा प्रस्तुत गर्ने र छलफलमा भाग लिने ।
- प्रस्तुत मस्यौदामा समितिका सदस्यहरूबाट प्राप्त प्रश्न र सुझावहरूको लिखित जवाफ तयार गर्ने र समितिमा छलफलको लागि प्रस्तुत गर्ने ।
- मस्यौदाको प्रत्येक धारा/उपधाराको व्याख्यात्मक टिप्पणी तयार गरी समितिमा पेश गर्ने र छलफलमा भाग लिने ।
- मस्यौदाको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा समितिका सभासदबाट प्राप्त सुझाव र प्रश्नको लिखित जवाफ तयार गर्ने ।
- मस्यौदामा प्राप्त सुझाव समेतलाई ध्यानमा राखी भावी संविधानको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिने ।
- अवधारणापत्रलाई समितिका सभासदहरूको सुझाव बमोजिम परिमार्जन गर्ने ।
- समितिले अनुरोध गरेका अन्य कामहरू गर्ने ।

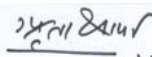

**अनुसूची-५
प्रश्नावली**

(जनमत संकलनको प्रयोजनको लागि)

१. जिल्ला भित्रको प्राकृतिक स्रोत भन्नाले,
जल, जंगल, जमिन, खानी र अन्य .....
२. सूचीकृत प्राकृतिक स्रोतहरूलाई कुन कुन तहमा राख्ने ?
क. केन्द्रीय तहमा .....
ख. प्रान्तीय तहमा .....
ग. स्थानीय तहमा .....
३. प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धमा कुन कुन तहले के कस्तो दायित्व र जवाफदेह निर्वाह गर्नु पर्ला ?
क. केन्द्रीय तहले.....
ख. प्रान्तीय तहले.....
ग. स्थानीय तहले.....
४. प्राकृतिक स्रोत र साधनबाट कसरी अधिकतम रूपमा राजस्व संकलन गर्न सकिन्छ ?
५. कुन प्राकृतिक स्रोत माथि कुन तहलाई राजस्व संकलन गर्न दिइनु पर्छ ?
क. केन्द्रीय तहमा .....
ख. प्रान्तीय तहमा .....
ग. स्थानीय तहमा .....
६. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त राजस्वलाई कुन तहमा कसरी बाँडफाँड गर्ने ?
क. केन्द्रीय तहमा
ख. प्रान्तीय तहमा
ग. स्थानीय तहमा
७. संघीय संरचनामा विभिन्न तहका निकायहरूले अनुसूचीमा उल्लेख गरिएका करहरू मध्ये कुन कुन प्रकारका राजस्व उठाउनु पर्ला ?
क. केन्द्रीय तहको निकायले .....
ख. प्रान्तीय तहको निकायले .....
ग. स्थानीय तहको निकायले .....
८. केन्द्रीय, प्रान्तीय र स्थानीय सरकार बीचको आर्थिक अन्तरसम्बन्ध कस्तो हुनुपर्छ ?
९. प्रान्तहरू बीचको आर्थिक असमानता हटाउन केन्द्रले खेल्नु पर्ने भूमिका के के हुन सक्छन् ?
क. केन्द्रीय सरकारले आर्थिक न्यायका लागि पुनर्वितरणकारी (Redistributive) भूमिका खेल्ने .....
ख. प्रान्तीय सरकारका बीच आफ्नै साधन स्रोतका आधारमा स्वतन्त्र रूपमा प्रतिस्पर्धा गर्न दिने
.....
ग. अन्य.....
१०. केन्द्रीय सरकारको आयस्रोतको बाँडफाँडको मापदण्ड कसरी निर्धारण गर्न उपयुक्त हुन्छ ?
(क) जनसंख्याको आधारमा
(ख) भौगोलिक विकटताको आधारमा
(ग) प्राप्त स्रोतको आधारमा
(घ) पिछडिएको क्षेत्रको आधारमा
(ङ) विभिन्न आर्थिक परिसूचकको आधारमा
(च) अन्य .....

११. साभा वित्तीय कोषको संयन्त्र कस्तो बनाउनुपर्ला ?
 (क) स्वायत्त निकाय,
 (ख) प्रशासनिक संयन्त्र,
 (ग) आयोग,
 (घ) अन्य .....
१२. प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँडका सम्बन्धमा केन्द्र र प्रान्त, प्रान्त र प्रान्त वा प्रान्त वा स्थानीय निकायबीच विवाद उत्पन्न भएमा त्यसको समाधान कसरी गर्ने व्यवस्था हुनु पर्ला ?
 (क) अदालती संयन्त्र
 (ख) न्यायाधिकरण संयन्त्र
 (ग) प्रशासनिक संयन्त्र
 (घ) संवैधानिक संयन्त्र
१३. आर्थिक अधिकार तथा राजस्व संकलनलाई सुदृढ एवं जिम्मेवार बनाउन निम्न तहले के कस्तो दायित्व र जवाफदेही निर्वाह गर्नु पर्ला ?
 क. केन्द्रीय तहले.....
 ख. प्रान्तीय तहले.....
 ग. स्थानीय तहले.....
१४. अन्य कुनै सुझाव भए .....

नेपाल सरकारले हाल लगाएका करका प्रकारहरुको सूची
 (प्रश्नावलीसाथ अनुसूचीको रूपमा संलग्न गरिएको)

भन्सार महसूल	मूल्य अभिवृद्धिकर	आय कर
अन्तःशुल्क	सवारी साधन कर	घर बहाल कर
व्याज कर	घरजग्गा, रजिस्ट्रेशन दस्तुर	स्वास्थ्य सेवा कर
शिक्षा सेवा कर	आकस्मिक लाभकर	सम्पत्ति कर
हुलाक महसूल	विभिन्न दस्तुरहरु: फर्म रजिस्ट्रेशन, इजाजत, पासपोर्ट	विभिन्न शुल्कहरु: भिसा, पासपोर्ट, पर्वतारोहण
लाभांश, साँवा तथा व्याज फिर्ता	कवाडी कर	दूरसंचार
क्यासिनो	पानी कर	सिंचाई कर
विद्युत् कर	खानी कर	वन कर
पर्यटन कर	घरजग्गा रजिष्ट्रेशन कर	केवुलकार कर
भोग चलनको जग्गा तथा अन्य सम्पत्ति कर	वालुवा, गिट्टी, माटो आदिमा लगाइने कर	भाडायोग्य सम्पत्ति (ताल, तलैया, उपकरण आदि) मा लगाइने कर
अन्य दण्ड, जरिवाना शुल्क आदि	मनोरञ्जन कर घर जग्गा कर	मालपोत घर जग्गा तथा रजिष्ट्रेशन कर
होर्डिङ्ग बोर्ड तथा व्यापारिक कर	हाट बजार कर	भोग चलनको जग्गा तथा अन्य सम्पत्ति प्रयोग शुल्क
सिफारिश दर्ता प्रमाणीकरण	घर बनाउने अनुमति (नक्सा पास)	अन्य दण्ड, जरिवाना वा शुल्क
माछा पोखरी, ताल-तलैया प्रयोग भाडा	सवारी साधन पार्किङ्ग शुल्क	

अनुसूची -६
समितिले पारित गरेको प्रश्नावली मार्फत प्राप्त सुझावहरूको सार संक्षेप

१. जिल्ला भित्रको प्राकृतिक स्रोत भन्नाले, अधिकांश उत्तरदाताले समितिले तयार पारेको प्राकृतिक स्रोतको सूची बाहेक देहायमा उल्लेखित वस्तुलाई समेत समावेश गरिनु पर्ने भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेका छन् ।

- पर्यटकीय स्थल
- हिमाल
- हावा
- मठमन्दिर
- सौर्य शक्ति
- पुरातात्विक वस्तु
- आकाश

२. सूचीकृत प्राकृतिक स्रोतहरूलाई कुन कुन तहमा राख्ने ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)

(क) केन्द्रीय तहमा	(ख) प्रान्तीय तहमा	(ग) स्थानीय तहमा
जल	जल	जल
खानी	जंगल	जंगल
जंगल	खानी	जमिन
जमिन	जमिन	खानी

३. प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धमा कुन कुन तहले के कस्तो दायित्व र जवाफदेही निर्वाह गर्नु पर्ला ?

(क) केन्द्रीय तहले	(ख) प्रान्तीय तहले	(ग) स्थानीय तहले
सन्धि सम्झौता	स्रोत संकलन	निर्माण, संचालन तथा मर्मत
समन्वयकारी भूमिका	नीति निर्माण र व्यवस्थापन	संरक्षण र उपयोग
संरक्षण	संरक्षण र सम्बर्द्धन	प्रदूषणबाट बचाउने
स्रोतको खोजी र अनुसन्धान	परिचालन	स्थानीय स्रोतको पहिचान, संकलन र परिचालन
नीति निर्माण र अनुगमन	कार्यक्रम छनौट	जनसहभागिता जुटाउने ।
लगानी सम्बन्धी	निर्देशन	

४. प्राकृतिक स्रोत र साधनबाट कसरी अधिकतम रूपमा राजस्व संकलन गर्न सकिन्छ ?

सदुपयोग र संरक्षण गरेर	ऐन नियमको प्रभावकारी	चोरी निकासी र भ्रष्टाचार
------------------------	----------------------	--------------------------

3/2/20

प्रतिभा शर्मा

	कार्यान्वयनबाट	नियन्त्रण गरेर
जनसहभागिता बृद्धि गरेर	ठूला आयोजनाको निर्माण र उद्योग धन्दाको विकास गरेर	प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिएर
स्थानीय कर लगाएर	जनचेतना	लुकेका स्रोत साधनको खोजी एवं पहिचान गरेर
खनिज उत्खनन गरेर	करको दायरा बढाएर	जडिबुटी निर्यात गरेर
विद्युत् उत्पादन गरेर		

५. कुन प्राकृतिक स्रोत माथि कुन तहलाई राजस्व संकलन गर्न दिइनु पर्छ ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)

(क) केन्द्रीय तहमा	(ख) प्रान्तीय तहमा	(ग) स्थानीय तहमा
जल	जल	जल
खानी	जंगल	जंगल
जंगल	खानी	जमिन
जमिन	जमिन	खानी

६. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त राजस्वलाई कुन तहमा कसरी बाँडफाँड गर्ने ?

(क) केन्द्रीय तहमा	(ख) प्रान्तीय तहमा	(ग) स्थानीय तहमा
२५%	२५%	१००%
१००%	३०%	५०%
४०%	१००%	३०%
६०%	५०%	३३%
२०%	२०%	६०%
३०%	४५%	४०%

७. संघीय संरचनामा विभिन्न तहका निकायहरूले अनुसूचीमा उल्लेख गरिएका करहरू मध्ये कुन कुन प्रकारका राजस्व उठाउनु पर्ला ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)

(क) केन्द्रीय तहले	(ख) प्रान्तीय तहले	(ग) स्थानीय तहले
भन्सार	आय कर	वन कर
भ्याट	मालपोत	शिक्षा सेवा कर

3/2/20

१२५

प्रतिभा शर्मा

आयकर	खानी कर	घर जग्गा कर
खानीकर	वालुवा, गिट्टी, माटो कर	सवारी साधन कर
हुलाक महसुल	सवारी साधन कर	सम्पत्ति कर
पानी कर	मनोरञ्जन कर	
अन्तःशुल्क		
विद्युत		
शिक्षा सेवा कर		

८. केन्द्रीय, प्रान्तीय र स्थानीय सरकार बीचको आर्थिक अन्तरसम्बन्ध कस्तो हुनुपर्छ ?
- स्पष्ट र पारदर्शी
  - सहअस्तित्वमा आधारित
  - आफ्नो क्षेत्रको आम्दानी आफैँ विनियोजन र बाँडफाँड गर्नसक्ने
  - प्रान्तीय र स्थानीय सरकार केन्द्रप्रति पूर्ण रूपले जवाफदेही र उत्तरदायी हुनुपर्ने
  - केन्द्रले सम्झौता र निर्णय गर्ने, प्रान्तले कार्यान्वयन गर्ने र स्थानीय तहबाट पूर्ण रूपले जनसहभागिता जुटाउने ।
  - विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्तमा आधारित
  - मुद्रा व्यवस्थापनको कार्य पनि प्रान्तमा हुनुपर्ने ।
९. प्रान्तहरू बीचको आर्थिक असमानता हटाउन केन्द्रले खेल्नुपर्ने भूमिका के के हुन सक्छन् ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)
- केन्द्र र प्रान्त दुवैले आर्थिक न्यायका लागि पुनर्वितरणकारी भूमिका खेल्ने
  - प्रान्तीय सरकारका बीच आफ्नै साधन स्रोतका आधारमा स्वतन्त्र रूपमा प्रतिस्पर्धा गर्न दिने ।
  - अन्य
१०. केन्द्रीय सरकारको आयस्रोतको बाँडफाँडको मापदण्ड कसरी निर्धारण गर्न उपयुक्त हुन्छ ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)
- भौगोलिक विकटताको आधारमा
  - जनसंख्याको आधारमा
  - पिछडिएको क्षेत्रको आधारमा
  - विभिन्न आर्थिक परिसूचकको आधारमा
  - प्राप्त स्रोतको आधारमा
११. साभा वित्तीय कोषको संयन्त्र कस्तो बनाउनुपर्ला ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)
- स्वायत्त निकाय
  - आयोग
  - प्रशासनिक संयन्त्र

3/2/20

प्रश्न १२

१२. प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँडका सम्बन्धमा केन्द्र र प्रान्त, प्रान्त र प्रान्त वा प्रान्त वा स्थानीय निकाय बीच विवाद उत्पन्न भएमा त्यसको समाधान कसरी गर्ने व्यवस्था हुनु पर्ला ? (क्रमशः उत्तरदाताको संख्याको आधारमा)

- संवैधानिक संयन्त्र
- अदालती संयन्त्र
- न्यायाधिकरण संयन्त्र
- प्रशासनिक संयन्त्र

१३. आर्थिक अधिकार तथा राजस्व संकलनमा सुदृढ एवं जिम्मेवार बनाउन निम्न तहले के कस्तो दायित्व र जवाफदेहिता निर्वाह गर्नु पर्ला ?

(क) केन्द्रीय तहले	(ख) प्रान्तीय तहले	(ग) स्थानीय तहले
राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय नीति, नियम बनाउने, निर्णय गर्ने र नेतृत्वकारी भूमिका निर्वाह गर्ने,	केन्द्रीय नीति कार्यान्वयन गर्ने	केन्द्र र प्रान्तले बनाएका कानूनको कार्यान्वयन गर्ने
कार्यान्वयन संयन्त्र प्रभावकारी बनाउने	प्रशासनिक, व्यवस्थापकीय, निरीक्षण एवं संयोजनकारी कार्य गर्ने	परिचालन तथा अनुगमनको कार्य गर्ने
समानुपातिक कर प्रणाली अपनाउने	मूल्यांकनको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने	आर्थिक पारदर्शिता र उत्तरदायित्व बहन गर्ने
अनुगमनको कार्य सशक्त र प्रभावकारी बनाउने	स्थानीय तहको नियन्त्रकको कार्य गर्ने	कार्यान्वयन तथा जनसहभागिता जुटाउने
आर्थिक पारदर्शितामा जोड दिने	आर्थिक पारदर्शिता कायम राख्ने	आन्तरिक कर उठाउने र प्रान्तलाई बुझाउने
रेखदेख र नियन्त्रण गर्ने	राय सल्लाह र सुझाव दिने	राजस्व संकलनमा सहयोग पुऱ्याउने
न्यायोचित वितरण र बाँडफाँड गर्ने	विभिन्न विषयमा सर्वेक्षण गर्ने	जनचेतना बढाउने
अभिभावकको भूमिका निर्वाह गर्ने	राजस्व संकलनमा सहयोग पुऱ्याउने	सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्ने
ठूलो योजना र कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	अनुगमनलाई चुस्त बनाउने	साना योजना सञ्चालन गर्ने
	मभौला योजना सञ्चालन गर्ने	
	समन्वय, संरक्षण, कार्यान्वयन र नीति निर्देशन	

१४. अन्य कुनै सुझाव भए .....

प्राकृतिक स्रोत साधन स्थानीय जनसमुदायलाई हस्तान्तरण गर्ने	रोजगारीको ग्यारेण्टी हुनुपर्ने	गरिव र पिछडिएका वर्गलाई गाँस, बास, कपास र शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था
छरिएर रहेका स्रोतहरूको खोजी, अनुसन्धान र उत्खनन गरी व्यवस्थित र दिगो उपयोग गर्ने	प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँडको बराबर अधिकार सबै तहलाई हुनुपर्ने	प्राकृतिक स्रोतलाई राष्ट्रियकरण गर्नुपर्ने
प्राकृतिक स्रोत र साधन	राजस्व संकलनमा संलग्न	राजस्व चुहावट गर्ने भ्रष्टहरूका

3/2/20

१२७

प्रश्न १२

स्थानीय विकास

स्थानीय समुदायको सहभागितामा प्रयोग गर्ने	कर्मचारी एवं पदाधिकारीहरुको नातेदारहरुको पनि सम्पत्ति छानविन हुनुपर्ने	लागि कडा कानून बनाउनु पर्ने
द्वैध कर प्रणाली खारेज गर्ने	कर पारदर्शी र सरल हुनु पर्ने	विकासको पूर्वाधार खडा गरी आय स्रोत बढाउने
स्थानीय स्रोतको प्रयोग गर्दा स्थानीय जनतालाई पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्ने	रोजगारमूलक शिक्षा	वित्तीय आयोग गठन हुनुपर्ने
बेरोजगार भत्ताको व्यवस्था गर्ने	विभिन्न ठाउँमा राजस्व केन्द्रको स्थापना गर्ने	नदी नालामा विषादी हाल प्रतिबन्ध लगाउने
लोपोन्मुख प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्नु पर्ने	प्राकृतिक स्रोतको क्षेत्रमा राम्रो काम गर्नेलाई पुरस्कार र नराम्रो काम गर्नेलाई दण्ड सजायको व्यवस्था	

१२८

स्थानीय विकास

अनुसूची-७

विभिन्न संघसंस्था, राजनीतिक दल तथा व्यक्तिहरुबाट प्राप्त राय सुझावहरुको सार संक्षेप

- (१) केन्द्रीय सरकारमा मुद्रा, सुरक्षा, वैदेशिक सम्बन्ध, प्रमुख प्राकृतिक सम्पदाको परिचालन जस्ता सीमित क्षेत्रको भूमिका राखी बाँकी सबै जसो विषयहरु विकेन्द्रित गरिनु पर्ने ।
- (२) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सन्धि सम्झौता जनमत संग्रहका माध्यमले अनुमोदन गरिनु पर्ने ।
- (३) ज्येष्ठ नागरिकहरुका लागि जीवनको सुनिश्चितता र बृद्धबृद्धाहरुको लागि विभिन्न ठाउँमा आवश्यक सुविधासहितको बृद्धाश्रम हुनु पर्ने ।
- (४) पारदर्शी, प्रगतिशील कर प्रणाली ।
- (५) जल, जंगल, जमिन, जडिवुटी, खनिज जस्ता प्राकृतिक स्रोतमा सबै नागरिकहरुको न्यायोचित पहुँचको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (६) प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वलाई केन्द्रीय तहमा २० देखि ४० प्रतिशत, प्रान्तीय तहमा २० देखि ४० प्रतिशत गरी अधिकतम स्थानीय तहलाई नै प्राप्त हुने गरी बाँडफाँड गरिनु पर्ने । कम विकसित राज्यले कम प्रतिशत र बढी विकसित राज्यले बढी प्रतिशत केन्द्रलाई बुझाउने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (७) केन्द्रीय तहले जनसंख्या, भौगोलिक विकटता र पिछडिएको क्षेत्रका आधारमा आयस्रोतको वितरणको व्यवस्था गर्नु पर्ने । प्रान्तहरुको समान विकासका लागि केन्द्रले असमान सहयोगको नीति अनुरूप अनुदान वा ऋण दिन सक्ने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (८) ठूला राष्ट्रिय महत्वका उद्योग एवं कलकारखाना खोल्न केन्द्रीय सरकारले अनुमति दिने, स्थानीय तहलाई अधिकार र कर्तव्यले सुसज्जित बनाउने र प्रान्तीय सरकारले समग्र प्रान्तको सन्तुलित विकासमा कार्यरत रहने । केन्द्रीय सरकारले आर्थिक न्यायका लागि पुनर्वितरणकारी भूमिका खेल्ने ।
- (९) आयात-निर्यात कर, मूल्य अभिवृद्धिकर तथा आय कर केन्द्रीय तहले उठाउने र स्थानीय तहले स्थानीय कर उठाउने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
- (१०) प्राकृतिक स्रोत र साधनमा स्थानीय जनताको सार्वभौम अधिकार स्थापित गर्न संविधानमै व्यवस्था गरिनु पर्ने । प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग एवं संरक्षणमा स्थानीय, आदिवासी, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत वर्गको अधिकारको सुनिश्चितता गर्नु पर्ने ।
- (११) क्रान्तिकारी भूमिसुधार र भूमिको वैज्ञानिक पुनर्वितरण ।
- (१२) परम्परागत सीप तथा ज्ञानका उचित संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि सरकारी तर्फबाट उचित व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- (१३) प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरुको पुनरावलोकन गरी राष्ट्रिय हितको पक्षमा सन्धिहरुलाई नवीकरण गरिनु पर्ने ।
- (१४) गाँस, बास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सुरक्षाको साथसाथै बाँच्नका लागि आधारभूत आवश्यकता पूर्ति मौलिक हक भित्र राखिनु पर्ने ।
- (१५) गरिवमुखी विकासको अवधारणाका लागि संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (१६) भूमिहीन मुक्त कर्मैया, हलिया, सुकुम्बासीहरुको पुनर्वास तथा सामाजिक र आर्थिक सशक्तीकरणका लागि राष्ट्रिय नीति मार्फत विशेष योजनाको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (१७) भौगोलिक विकटता र भौगोलिक रूपले जोखिममा परेका क्षेत्रहरुलाई बजेट विनियोजनमा प्राथमिकतामा पर्ने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (१८) यूवाहरुलाई व्यवसायिक तथा रोजगारमूलक सीप तथा क्षमताको विकास गरी रोजगारीको सुनिश्चितता गरिनु पर्ने ।
- (१९) किसानलाई कृषि सामाग्रीमा अनुदान दिनुपर्ने, किसानका उत्पादन उचित मूल्यमा सरकारले खरिद गरिदिनु पर्ने ।
- (२०) शहिद परिवार र जनआन्दोलनका घाइतेहरुलाई जीविकोपार्जनका लागि राज्यद्वारा विशेष व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- (२१) रोजगारको सुनिश्चितता, योग्यता अनुसारको काम र काम अनुसारको ज्याला प्रदान गर्ने । रोजगारीको व्यवस्था नभएसम्म बेरोजगार भत्ताको व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- (२२) पेशा, व्यवसाय, घुमफिर, आफ्नो मातृभाषामा बोल्न पाउने, विश्वास अनुसारको धर्म मान्न पाउने र सामाजिक संघ संस्था खोल्न पाउने अधिकारको व्यवस्था ।
- (२३) राजस्व बाँडफाँडमा प्रान्त तथा स्थानीय निकायलाई बढी सहभागी गराउनु पर्ने ।
- (२४) भूमि लगायत अन्य सम्पत्तिमा व्यक्तिको अधिकारलाई राज्यले सुनिश्चितता दिनु पर्ने ।
- (२५) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणमा बढी जोड दिनु पर्ने ।
- (२६) जल, जमिन र जंगललाई व्यवस्थित र उत्पादनमूलक बनाउने ।
- (२७) दिगो व्यवस्थापन र प्राप्त लाभको समान बाँडफाँड हुनुपर्ने ।

- (२८) समुदायमा आधारित स्रोत व्यवस्थापनमा विशेष प्राथमिकता दिनु पर्ने ।
- (२९) प्रत्येक नेपालीको प्राकृतिक स्रोतहरूमाथि पहुँच र नियन्त्रण हुनु पर्ने ।
- (३०) प्राकृतिक वातावरणको विनाशले प्रभावित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गर्ने ।
- (३१) वातावरणीय न्याय, खानेपानी, खाद्य, भूमि, स्रोतबाट प्राप्त लाभ, ऊर्जा र विकास सम्बन्धी अधिकार (सामुदायिक र व्यक्तिगत) मौलिक हकका रूपमा राख्ने ।
- (३२) प्राकृतिक स्रोत आयोग गठन गरी प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी विवाद व्यवस्थापन गर्ने ।
- (३३) प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आर्थिक स्रोत र राजस्वको बाँडफाँड, संघ-राज्य-स्थानीय सरकार-समुदायका बीच आपसी लाभको सिद्धान्त बमोजिम हुनुपर्ने ।
- (३४) प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी शक्ति, अधिकार र दायित्व सम्बन्धी संवैधानिक सूची निम्नानुसार हुनुपर्ने ।
- राज्य सूची - प्राप्त/प्रदेश
  - संयुक्त सूची (समाधिकार)
  - स्वायत्त विशेष क्षेत्र वा स्थानीय सरकारको सूची
  - सामुदायिक सूची (आदिवासी एवं स्थानीय समुदाय)
- (३५) जमिन बाँड्नो राख्न नपाइने, राखेमा कर तिर्नु पर्ने, भूमिहीनहरूले उपयोग गर्दै आएको जमिनलाई पारिवारिक वा सामुदायिक रूपमा उपायोग गर्न दिने नीति अपनाउनु पर्ने ।
- (३६) कृषि अनुदान, कृषि प्रविधि, कृषि सामग्री र कृषि बजारका लागि आवश्यक सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- (३७) भूमि र प्राकृतिक स्रोत माथि बहुराष्ट्रिय कम्पनी र विदेशी कम्पनीहरूको स्वामित्व सिर्जना गर्न नदिने ।
- (३८) पैतृक सम्पत्तिमा महिला र पुरुषलाई समान अधिकार, समान कामको समान ज्यालाको व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- (३९) महिलाको सम्पत्तिमाथिका अधिकार सुनिश्चित गर्न अचल सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा श्रीमान श्रीमती दुवैको सहमति चाहिने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (४०) ६० वर्ष पुगेका वृद्धवृद्धाहरूलाई जीवन यापन गर्न पुग्ने गरी वृद्ध भत्ता दिनु पर्ने र एकल महिलालाई विधवा भएकै दिनदेखि भत्ताको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- परिवारलाई रोजगारी र व्यवसायमा कर छुट दिनुपर्ने ।
  - विना धितो ऋण उपलब्धता हुनुपर्ने ।
- (४१) मानव र प्राकृतिक स्रोत बीचको अन्तरसम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान गरी त्यसबाट हुने प्रतिकूल असरहरू न्यून गर्दै वातावरण व्यवस्थापन तथा दिगो विकासमा जोड दिने ।
- (४२) भू उपयोग नीति लागू गरी भूमिको उपयोग, व्यवस्थापन र संरक्षणमा जनताको अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।
- (४३) राज्य सरकारले प्राप्त गर्ने आम्दानीहरू आ-आफ्नो राज्यको विकास योजनाहरूमा लगानी कसरी गर्ने भन्ने कानूनमा स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्ने ।
- (४४) लगानीमा मानिसका आधारभूत आवश्यकतालाई प्रथम प्राथमिकता दिने र स्थानीय र दीर्घकालीन विकासमा जोड दिने ।
- (४५) हरेक वर्ग, समूह, लिंग, जातजाति र पछि परेका समुदाय, वर्गको उत्थान र विकासमा जोड दिने ।
- (४६) आपतकालीन कोषका व्यवस्थाहरू ऐन बनाएर लागू गर्ने ।
- (४७) तह अनुसार स्थानीय स्तरका सरकारले सशक्तीकरणका लागि प्राप्त आम्दानीलाई सोही स्तरमा उपयोग गर्ने ।
- (४८) जुन, १९९२ मा रियो दि जेनेरियोमा भएको पृथ्वी सम्मेलनमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय ढाँचा अन्तर्गत जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सम्मेलन, जैविक विविधता सम्बन्धी गरिएका सम्मेलन, जापानको क्योटोमा सम्पन्न जलवायु परिवर्तनका प्रस्तावहरू अनुसार प्रभाव न्यूनीकरणका लागि संचालन गरिने आयोजना तथा परियोजनाहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रका आदिवासीको पूर्व सहमति लिएर मात्र गर्न सकिने अधिकारहरू सुरक्षित गर्नु पर्ने ।
- (४९) आठ "ज" को समुचित उपयोगको लागि गम्भीरताका साथ पहल गर्नु पर्ने (जल, जमिन, जंगल, जडिबुटी, जनावर, जराजुरी, जनशक्ति, जलवायु)
- (५०) प्राकृतिक स्रोतको आम्दानी केन्द्र र प्रान्तमा बराबर हुनुपर्ने ।
- (५१) स्थानीय ताल तलैयाको रेखदेख र दिगो व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित स्तरमा युवा वर्गलाई परिचालन गर्नु पर्ने ।
- (५२) सबै नागरिकलाई बास र खाद्य सम्पन्नताको हकको व्यवस्था गरी जमिन खेती गर्नेहरूलाई मात्र राख्न दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- (५३) भूमिको स्वामित्व सोको हदबन्दी र भूमिको अधिग्रहण सम्बन्धी पक्षमा केन्द्रले कानून बनाउने र त्यस्तो कानूनको कार्यान्वयन राज्यले गर्नु पर्ने ।
- (५४) भूमिको उपयोग र चक्काबन्दी जस्ता भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने अधिकार राज्यलाई दिन उपयुक्त हुने ।
- (५५) वैज्ञानिक भूमिसुधार आयोग गठन गरी त्यस आयोगको सुझाव अनुसार जग्गाको हदबन्दी कायम गर्ने ।

- (५६) कानूनले निर्धारण गरेको हदबन्दीभन्दा बढी भएको जमिन र पूर्व राजपरिवारका नाममा भएको जमिन राष्ट्रका नाममा अधिग्रहण (विना क्षतिपूर्ति) गरिनु पर्दछ ।
- (५७) जसको जोत उसको पोतको आधारमा क्रान्तिकारी भूमिसुधार लागू गर्नु पर्ने ।
- (५८) सार्वजनिक, सहकारी र निजी क्षेत्रको व्यापक सहभागिताबाट अर्थतन्त्रलाई मजबुत बनाउँदै सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूतिसहितको आर्थिक प्रणाली अवलम्बन गर्नु पर्ने ।
- (५९) वातावरणीय क्षेत्रको र सेवाको संरक्षण र पारिस्थितिक प्रणालीको ह्रासको रोकथाम गर्न राज्यले नेपालको कुल भू-भागको ४० प्रतिशत भू-भागमा वन कायम राख्ने ।
- (६०) वनको संरक्षण, विकास तथा वनबाट प्राप्त हुने फाइदाहरूको संरक्षण संरचनागत ऐनको तर्जुमा केन्द्रले गर्ने ।
- (६१) राष्ट्रिय निकुञ्ज एवं आरक्ष क्षेत्र घोषणा जस्ता विषयमा केन्द्रलाई अधिकार दिइनु पर्ने ।
- (६२) राज्यभित्र संकलन भएका राजस्व स्थानीय तहमा ८० प्रतिशत र केन्द्रको लागि २० प्रतिशत छुट्याइनु पर्ने ।
- (६३) आर्थिक प्रभावकारिता, सामाजिक न्याय, प्रशासकीय व्यवहारिकता, वित्तीय आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर राज्यको स्रोत विभाजन गर्नु पर्ने ।
- (६४) जलस्रोत लगायत सबैखाले प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा समुदायको सहभागिता र त्यसबाट प्राप्त लाभ संघ, प्रदेश, स्थानीय सरकार र सम्बन्धित समुदाय एवं आम नागरिकका बीचमा आपसी लाभ तथा योगदानको मान्यतामा आधारित रही प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- (६५) नागरिकहरूका आधारभूत आवश्यकता, न्यायपूर्ण सुविधाहरू उपलब्ध गराउन र क्षेत्रीय सन्तुलनका लागि आर्थिक वृद्धि गर्न, वित्तीय हस्तान्तरण गर्नु पर्ने । राजस्व संकलन तल र माथि बीचको खाडल (vertical imbalance) तथा विभिन्न सरकारहरूमा समानरूपले निर्धारित कार्यहरू संचालन गर्ने आफ्नै क्षमता बीचको तेर्सो वा समानान्तर खाडल (Horizontal imbalance) बाट हुने असन्तुलनलाई मेटाउन पनि वित्तीय हस्तान्तरण प्रभावकारी बनाउनु पर्ने । त्यसको लागि ससर्त र निःसर्त अनुदान तथा आन्तरिक ऋणका प्रावधान वारे नयाँ चिरोबाट सोची अगाडि बढ्न प्रभावकारी प्रावधान राखिनु पर्ने । जमिनको हकमा स्वामित्व केन्द्रीय सरकारसँग रहे तापनि त्यसबाट उठ्ने कूट तथा रोयल्टी राज्य र स्थानीय निकायमा रहनु पर्ने ।
- (६६) जल विद्युत् सम्बन्धमा ५० मेगावाटभन्दा कमलाई स्थानीय स्तरमा, २०० मेगावाट भन्दा कमलाई राज्य सरकारले, त्यसभन्दा माथिका आयोजनाहरू केन्द्रले संचालन गर्नु पर्ने र त्यही अनुसार आम्दानीमाथिको हक पनि स्थापित हुनुपर्ने ।
- (६७) खोज अनुसन्धान र अन्वेषणको काम केन्द्र सरकारले गर्ने भएकाले उत्खनन तथा प्रशोधन गर्ने काम समेत केन्द्र सरकारले नै जिम्मा लिनु पर्ने ।
- (६८) आर्थिक क्रियाकलापको अधिकार ।
- (६९) उद्यमको अधिकार ।
- (७०) सरकार वा कुनै व्यक्तिको अनुचित कार्यबाट कसैको कुनै प्रकारको भौतिक क्षति हुन गएमा त्यस्तो क्षति वापत क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार स्थापित हुनु पर्ने ।
- (७१) व्यापार व्यवसाय खोल्ने, संचालन गर्ने, यसबाट मुनाफा प्राप्त गर्ने र बन्द गर्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता
- (७२) स्वतन्त्र तथा निस्पक्ष प्रतिस्पर्धाको अधिकार ।
- (७३) सम्भौता गर्ने अधिकारको स्वतन्त्रता ।
- (७४) कुनै पनि किसिमको एकाधिकार विरुद्धको हकको व्यवस्था ।
- (७५) वस्तु तथा उत्पादनको खुला परिचालनको स्वतन्त्रता ।
- (७६) लगानी तथा व्यावसायिक सुरक्षाको व्यवस्था ।
- (७७) दोहोरो कर विरुद्धको अधिकार ।
- (७८) श्रमिक तथा कामदारले न्यायोचित ज्याला तथा सुविधा प्राप्त गर्ने अधिकार ।
- (७९) उद्यमी/लगानीकर्ता/रोजगारदाता र कामदार/श्रमिक बीचको अन्तर सम्बन्धको संवैधानिक प्रत्याभूति ।
- (८०) तीस लाख रुपैयाँ भन्दा माथिको सम्पत्ति र दुई तला भन्दा माथिको पक्की घरमा कर लगाउनु पर्ने ।
- (८१) साना जलविद्युत् योजना संचालन गर्ने उद्योगी, व्यवसायीहरूलाई आवश्यक सामान आयात गर्दा भन्सार र आयकर छुट दिनु पर्ने ।

अनुसूची-८

राय सुभाष संकलन टोलीहरुबाट प्राप्त भएका राय सुभाषहरु.

- (१) सहयोगात्मक संविधानको अवधारणामा आधारित भएर प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँड सम्बन्धी व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (२) देशभरि उपलब्ध प्राकृतिक साधन स्रोतको बृहत्तर जनहित हुने गरी केन्द्रले सबै प्रदेश वा स्थानीय तहलाई समान व्यवहार गर्नुपर्ने ।
- (३) आर्थिक रूपले कमजोर प्रान्त तथा स्थानीय तहलाई केन्द्रले सकारात्मक विभेदको नीति समेत अवलम्बन गर्न सक्नेछ ।
- (४) स्थानीय तहमा राजस्वको बाँडफाँड गर्दा राज्यले आर्थिक न्यायका लागि पूर्णवितरणकारी भूमिका खेल्नुपर्नेछ ।
- (५) आयस्रोतको बाँडफाँड गरिने मापदण्डको निर्धारण गर्दा प्राप्त स्रोत र पिछडिएको क्षेत्रलाई प्रमुख आधार बनाइनुपर्ने ।
- (६) प्राकृतिक स्रोत र साधनहरु राष्ट्रियकरण गरिनु पर्ने ।
- (७) प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा उपयोगको अधिकार प्रान्त र स्थानीय निकायलाई दिनुपर्ने ।
- (८) प्रत्येक किसानलाई सहूलियत दरमा वीउ-विजन उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- (९) वन, अतिक्रमण रोक्नुपर्ने ।
- (१०) नेपालको कूल भागको ४५.५० प्रतिशत भाग जंगल रहनु पर्ने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (११) प्राकृतिक सम्पदाप्रति राष्ट्रको दृष्टिकोणमा परिवर्तन हुनु पर्ने ।
- (१२) प्राकृतिक स्रोत र साधनको उचित व्यवस्थापन र बाँडफाँड गरिनु पर्ने ।
- (१३) वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू हुनु पर्ने ।
- (१४) प्रत्येक गा वि स मा कृषि सेवा केन्द्र हुनुपर्ने ।
- (१५) आधुनिक कृषि प्रणाली लागू गर्नुपर्ने ।
- (१६) जल सम्पदाको उपयोग आम जनताको सर्वोपरि हित हुनेगरी गर्नुपर्ने ।
- (१७) जंगली जनावरबाट हुने क्षतिको क्षतिपूर्ति राज्यले उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- (१८) कृषक र कृषि क्षेत्रको उत्थान, उत्पादन र वैज्ञानिक भूमि सुधार बारे उत्पादन र बजार व्यवस्थापन गर्न संविधानमा नै उल्लेख गर्नु पर्ने ।
- (१९) राष्ट्रिय हित संरक्षणका लागि प्राकृतिक स्रोत, नदी नाला बारे सम्झौता गर्दा जनताको राय सुभाष लिनु पर्ने ।
- (२०) निष्पक्ष भूमिसुधार आयोग गठन हुनु पर्छ ।
- (२१) भूमिसुधार आयोगबाट आफ्ना स्वार्थ पूरा गर्ने होइन वास्तविक सुकुम्बासीको समस्याको पहिचान गर्नु पर्दछ ।
- (२२) भूमिसुधार आयोगको अध्यक्ष सुकुम्बासीकै प्रतिनिधि हुनुपर्दछ ।
- (२३) जंगललाई राष्ट्रियकरण गरी व्यवस्थित गर्नु पर्दछ ।
- (२४) किसान वर्गको सम्मान हुनु पर्दछ ।
- (२५) कृषि बजारको उचित व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- (२६) कृषियोग्य जमिन बाँझो राख्न नपाइने व्यवस्था हुनुपर्ने । खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाईको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- (२७) कृषि, पशु, वन सम्बन्धी विश्वविद्यालय स्थापना गर्नु पर्दछ ।
- (२८) कृषि ऋणको व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
- (२९) घरेलु तथा साना उद्योगलाई सरकारले संरक्षण दिनु पर्दछ ।
- (३०) जल, जंगल, जमिन, जडिबुटीमाथि स्थानीय आदिवासीको अग्राधिकार कायम गरिनु पर्दछ ।
- (३१) जल, जंगल, जमिन साथै खनिजजन्य अन्य प्राकृतिक स्रोत साधन माथि स्थानीय जनताको प्रथम अधिकार हुनुपर्ने ।
- (३२) जसको जोत, उसको पोतको आधारमा क्रान्तिकारी भूमिसुधार लागू गर्नु पर्ने ।
- (३३) किसानलाई कृषि सामग्रीमा अनुदान दिनुपर्ने र किसानको उत्पादन उचित मूल्यमा सरकारले खरिद गर्नु पर्ने ।
- (३४) जनमैत्री जंगलको व्यवस्थापन गर्ने र सो अनुसारको बृक्षारोपण गर्नु पर्ने ।
- (३५) स्थानीय प्राकृतिक साधन र स्रोतको उपयोगमा स्थानीय जनतालाई प्राथमिकता दिनु पर्ने ।
- (३६) राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ लाई सरलीकरण गर्नु पर्ने ।
- (३७) खेतीयोग्य जमिन र आवास क्षेत्र छुट्याउनु पर्ने ।

- (३८) कृषिमा संवैधानिक रूपमा नै अनुदानको व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- (३९) वातावरण संरक्षणको लागि दीर्घकालीन नीति तयार गर्नु पर्ने ।
- (४०) दैवी प्रकोपमा परेकालाई पुनर्वासको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- (४१) प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड तथा सीमा निर्धारण सम्बन्धी शान्ति तथा मैत्री सन्धिहरूलाई व्यवस्थापिका-संसदको दुई तिहाई बहुमत र जनमत संग्रहले पारित गर्नु पर्ने प्रावधान राख्नु पर्ने ।
- (४२) स्थानीय स्रोत र साधनमा स्थानीय निकायको सर्वोपरि अधिकार हुनु पर्ने ।
- (४३) स्थानीय जडिबुटी प्रशोधन केन्द्र स्थानीय स्तरमा नै हुनु पर्ने ।
- (४४) कर्णालीको प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण र सदुपयोगमा कर्णालीका जनताको अग्रधिकार रहने गरी संविधान बनाइनुपर्ने ।
- (४५) जल सम्पदाको उपयोग गर्ने अधिकार प्रदेशमा हुनु पर्ने ।
- (४६) खेतीपातीमा केन्द्रको अधिकार रहनु पर्ने ।
- (४७) बैज्ञानिक कृषि प्रणाली लागू गर्ने ।
- (४८) कृषिजन्य र पशुजन्य वस्तुको बीमा गरिनुपर्ने ।
- (४९) एक गाउँ एक कृषिको नीतिलाई लागू गर्ने ।
- (५०) बाँझो जमिन सरकारले अधिग्रहण गर्नु पर्ने ।
- (५१) स्थानीय स्तरमा रहेका स्रोत साधनहरूको सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय समुदायलाई नै दिइनु पर्ने ।
- (५२) सन्तुलित विकास ।
- (५३) आर्थिक अवस्थाको आधारमा राहत सुविधा दिइनु पर्ने ।
- (५४) सुदूर पश्चिमलाई केही अवधि तोकेर थप आर्थिक आरक्षणको व्यवस्था गर्ने नीति संविधानमा राखिनु पर्ने ।
- (५५) आदिवासीको जमिन, जंगल र जलमा अधिकार हुनुपर्ने ।
- (५६) कृषि औजार र मलखाद प्राप्त गर्ने तथा कृषि उत्पादनको मूल्य आफैँ तोकन पाउने हक हुनु पर्ने ।
- (५७) यूवालाई कृषि तालिम र स्वरोजगारको व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- (५८) आलिताल, उग्रतारा, अजयमेरु, खप्तड, कर्णाली, मालिका, लगायतका क्षेत्रलाई पर्यटकीय क्षेत्र घोषणा गरिनु पर्ने ।
- (५९) ग्रामीण क्षेत्रमा खानेपानीका लागि प्राथमिक प्रावधान हुनु पर्ने ।
- (६०) देशभरि उपलब्ध प्राकृतिक साधन स्रोतको वृहत्तर जनहित हुने गरी केन्द्रले सबै प्रदेश वा प्रान्त तथा स्थानीय तहलाई समान व्यवहार गरिनु पर्ने ।
- (६१) सबै एकाइले एक आपसमा दुश्मनी नगरी समान एवं सहकर्मीको व्यवहार गर्नु पर्ने ।
- (६२) प्राकृतिक स्रोतको सम्बन्धमा केन्द्र, प्रान्त र स्थानीय निकायबीच उत्पन्न हुने विवाद समाधानका लागि प्रशासनिक संयन्त्रको व्यवस्था गर्नु ।
- (६३) राजनीतिक स्वतन्त्रता, आर्थिक समानता सामाजिक आर्थिक रुपान्तरण सहित विद्यमान प्रचलित सम्पूर्ण विभेदहरूको अन्त्य गरिनु पर्ने ।
- (६४) किसानको हक मौलिक हकमा हुनु पर्ने ।
- (६५) राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति हुनुपर्ने ।
- (६६) नदीनाला र अन्य प्राकृतिक क्षेत्रको संरक्षण राज्यद्वारा व्यवस्थित गरिनु पर्छ ।
- (६७) कृषि तथा विविध क्षेत्रमा किटनाशक औषधी तथा विषाक्त पदार्थ प्रयोग गर्न नपाउने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- (६८) स्थानीय स्रोत र सम्पत्तिको जिम्मा स्थानीय सरकारमा हुनु पर्छ ।
- (६९) सूचीकृत स्रोतलाई स्थानीय तहमा राख्ने ।
- (७०) प्रान्तहरू बीचको आर्थिक असमानता हटाउन प्रान्तीय सरकार बीच आफ्नै स्रोत साधनका आधारमा स्वतन्त्र प्रतिस्पर्धा गर्न दिनु पर्छ ।
- (७१) प्रान्तबाट निश्चित प्रतिशत रकम केन्द्रलाई बुझाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- (७२) वातावरणमा प्रभाव पार्ने पक्षबाट प्रभावितलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- (७३) प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौतामा दुई तिहाई बहुमतले अनुमोदन गर्नु पर्ने ।
- (७४) राष्ट्रिय महत्व र ठूलो धनराशि लाग्ने स्रोत र आयोजना केन्द्रको नियन्त्रणमा राख्ने र स्थानीय स्रोतको उपयोगको नीति आउनु पर्ने ।
- (७५) प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण नेपाली सेनाले गर्नु पर्ने ।
- (७६) जल सम्पदाको प्रयोगवारे संविधान मै स्पष्ट धारणा उल्लेख हुनुपर्ने ।
- (७७) कर प्रणालीलाई वर्गीकरण गरी केन्द्र र प्रदेशले कुन कुन लिने भन्ने संविधानमा नै उल्लेख हुनु पर्ने ।
- (७८) भन्सार, आयकर, वातावरण प्रदूषण कर जस्ता करहरू केन्द्रले लिने व्यवस्था गर्दा राम्रो हुने र पछि परेको क्षेत्रलाई अनुदानको व्यवस्था प्रभावकारी ढंगले गरिनु पर्छ ।
- (७९) नेपालमा रहेका प्राकृतिक स्रोत र साधनलाई उच्चतम परिचालन गर्न सक्ने गरी बाँडफाँड गर्ने ।

- (८०) जलसम्पदाको परिचालनमा राज्यले स्पष्ट धारणा लिनु पर्दछ ।
- (८१) कर प्रणालीलाई व्यवस्थित तरिकाले संविधानमा नै उल्लेख गर्नु पर्छ ।
- (८२) पिछडिएका क्षेत्रलाई राज्यले प्रभावकारी रूपमा संरक्षण गर्नु पर्छ ।
- (८३) कुल राजस्वको ७५% प्रान्तले र २५ % केन्द्रले लिने ।
- (८४) खानीहरू प्रदेशको नियन्त्रणमा हनु पर्ने ।
- (८५) कृषियोग्य जमिनमाथि कृषकको हक सुनिश्चित हुनु पर्ने ।
- (८६) राष्ट्रिय बन, ठूला किसिमका जलविद्युत्, खानी, सिंचाइलाई केन्द्रले संचालन गर्दा जनताले केही प्रतिफल पाउने सुनिश्चितता हुनु पर्ने ।
- (८७) प्रान्तहरू बीचको आर्थिक असमानता हटाउन प्रान्तलाई केन्द्रले नीति बनाउने र त्यसको कार्यान्वयन प्रान्तहरूले गर्ने ।
- (८८) प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण भावी पुस्ताको लागि समेत गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- (८९) खोला-नालाहरूको संरक्षण गरी व्यवस्थापन गरिएको जग्गामा सुकुम्बासीहरूको बसोबासको व्यवस्था गर्ने ।
- (९०) जडीबुटी सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तय गर्ने ।
- (९१) चिया, अलैची, अदुवा, कफी लगायत नगदेवाली सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तय गर्नु पर्ने ।
- (९२) जैविक विविधताको संरक्षणमा जोड दिइनुपर्ने ।